

Коста Милутиновић

ЊЕГОШ И РУСИЈА

*Нево р'јеко, огледало људства,
славом ти си извор огласила
виш' но Дунај, Нил и Ефрат древни...
Даљни свијет — Китај многољудни —
орлиће ти нуди с даровима,
да Пекина име не помраче;
горди Париз и Стамбол надмени
судбу су ти у руке давали...*

П. П. Његош

I

О Његошевом русофилству писано је већ у неколико махова, из разних перспектива и са разних аспеката, често дијаметрално супротних, али о овој сложеној проблематици још увијек се дискутира, и још ће се много расправљати. Уопће, Његошев лик као политичара, државника и владоца још увијек није довољно изучаван, ни свестраније освијетљен. У нашим и страним историјским архивима непрестано се проналази све нова и нова грађа, која ће подићи крајичак завјесе са многих догађаја из Његошевог живота и рада, са друштвених средина у којима је живио и развијао своју дјелатност, са политичких збивања, у којима је судјеловао као активан учесник или као савременик који је будно пратио догађаје, најзад са страних утјецаја који су имали удјела у његовом моралном и интелектуалном сазријевању и формирању. У овом кратком и непотпуном осврту покушаће се указати само на извјесне проблеме који се постављају при критичкој анализи и интерпретацији Његошевог става према Русији и његовог русофилства.

У нашој ранијој историографији стално се истицало да је Његош био русофил старога кова, одушевљени поклоник старе, патријархалне, царске Русије, руског самодржавља и руског православља. Указивало се да је он писао химне и дитирамбе руским царевима, престолонаследницима, великим кнежевима, патријарсима, државницима, војсковођама. То је непотпуно и једнострано гледање само на површине ствари. Тачно је да је Његош био русофил старога кова, исто као и већина његових савременика код Јужних Словена. Као такав, Његош је писао „Царском друштву историје и руских старина” у Москви, као прави русофил и славенофил старога кова:

„Москва, мајка царева, почетак величине славенске — непобједива стијена, о коју се скрхала величина европских народа. То је јединствени збор на свијету, а којим море празновати душе црногорске и откривати своју чистосрдачност! Пажња Москве неосјећена је за владоца шаке оног народа који је осуђен судбином на искушење, на жртву за православље и за част имена народа, којег су 400 година гњавиле и изстребљивале иноплемене државе, а који је своје биће сачува, само са вјером и чешћу имена, и који је доживео блажену епоху у којој га се сетише Цар и мајка славенске величине”.

Међутим, није Његош гледао у Москву само очима црногорског владике: Москва је била за њега не само средиште православља, него истовремено и жариште славенске мисли и опћеславенске солидарности. Што је значила и представљала славенска Москва за русофила и славенофила Његоша, можда најбоље показује његова пјесма истакнутом руском историчару и публицисти Александру Нилу Попову, приликом његова доласка из Москве у Црну Гору 1842. Његош овим одушевљеним стиховима поздравља драгога госта:

*„Добро к нама доша, ти путниче мили,
из Москве велике, из Москве преславне,
из светиње опште самога Слављанства;
каква те је судба к нама донијела
међу наше горе, у нашу слободу,
уздигнуту крвљу праотацах светом?
Ах, да, збиља, није судба те слијена
ниги нагон пута међу нас довео,
него чиста љубов, што смо браћа Славе,
што нам срце тука крв по роду једну,
што у олтар један на жртву идемо, —
то дотегли тебе — друго ништа к нама;
ах како су свеже милог родства јаке!”*

Његош је два пута био у Русији. Нарочито је био одушевљен својим првим путовањем и боравком у Русији 1833. Он је у Петрограду срдачно дочекан и лијепо примљен. Његош је био први црногорски владика који је устоличен од руског патријарха у Казанском сабору у Петрограду, у присуству цара и највиших

руских свјетовних и црквених великодостојника. Говорећи о свом пријему у Русији, Његош је причао са разумљивим одушевљењем:

„Руски великаши са неописаном радошћу и са искреном братском љубављу проводаху ме у своје богате домове и носише ме на својим рукама. Таквијех веселијех данах више у животу видјет нећу. Ту бијеше и од онијех Србах који су се преселили у Русију и населили се у Малу Русију, кад их оно гоњаху ћесаровци под Маријом Терезијом. Међу овјема Србима било је и Ђенерала, који се држаху поносито и јуначки, и не могаху се од мене одвојити. Не знам или је мене обузела већа радост, што тако дивне и честите Србе сретох у престољници силног Славенског Царства, или њих, који гледаху у мени младог Сираха из онијех сиромашнијег крша. То бијаху људи живи, ватрени и поносити. Поглед у кретање те браће Срба опомињаше ме на старе србске банове и витезове, у којима ври србска крв, дише успомена славе и величине наше“.

Његош се вратио из Русије са многим драгоценим поклонима, од којих му је била најдража штампарија, прва модерна штампарија у Црној Гори, која је наставила свијетле културно-просвјетне традиције старе ободске штампарије из доба Црнојевиха. У овој новој штампарији, коју је донио из Русије и инсталирао на Цетињу, Његош је штампао и своју збирку пјесама *Пустуњак Цетињски* (1834), написану под јаким утицајем тадашње руске поезије, а нарочито Пушкиновог претходника Ђержавина. У својој уводној оди *Црногорац к свемогућем Богу* Његош глорифицира Русију, а изобличава Турску.

Под снажном импресијом свога бављења у Русији, Његош је, 1835, написао свој спјев *Свободијада* и хтио га је посветити престолонаслједнику Александру Николајевичу, будућем цару Александру III. Стога се, 26. VII 1835, Његош обратио руском министру просвјете кнезу Александру Галицину, са молбом, да му испослује дозволу да спјев може посветити престолонаслједнику. Руско министарство спољних послова затражило је да Његош пошаље свој рукопис на преглед, да би се испитало и утврдило „не садржи ли се у њему штогод од политике, које би могло бити сметњом к просвјештенију“. Његош је рукопис предао Јеремији Гагићу, руском конзулу у Дубровнику, и овај га је, 21. III 1836, послао у Петроград на цензuru. *Свободијада* је штампана тек после Његошеве смрти, наравно без посвете. Вјероватно је цар Никола нашао да је овај слободољубиви спјев опасан по постојећи друштвено-политички поредак.

У руским политичким круговима гледало се на Његоша двојако. С једне стране, дугогодишња борба између цетињских владика и црногорских „губернадура“ праћена је у Русији с разумљивом пажњом, јер то није била само борба о првенство између црквене и свјетовне власти, него нешто много сложеније и значајније: то је била борба између западњачке и славенске оријентације или, детаљније формулирано, борба о превласт

између „губернадура” Радоњића, који су водили прво млетачку, а затим аустрофилску политику, с једне стране, и између цетињских владика из породице Петровића, који су водили русофилску политику, с друге стране. Његошева побједа, укидање „губернадурства”, и протјеривање посљедњег „губернадура” Радоњића из Црне Горе, значила је далеко више него само побједу једне владајуће породице над другом владајућом породицом: побједу славенске, русофилске оријентације над присталицама аустрофилске политике Црне Горе. Наравно, ова побједа је позитивно одјекнула у Русији, а врло неповољно у Аустрији.

Међутим, с друге стране, многе Његошеве пјесме, бесједе и изјаве оставиле су у Петрограду тежак утисак. Тако, Његош је своју збирку *Огледало србско* (1845) посветио *Сјени Александра Пушкина*. Посвета гласи:

*„Над звјезданим многостручним сводом,
над домаком умнога погледа,
над врховним небосклоном неба,
гдје се млада непрестано сунца,
искресана руком магическом
општег творца, сињу ројевима:
тамо се твој гениј зачео
и пјевања миром помазао;
тамо се твој гениј зачео
и пјевања миром помазао;
откуд зора сине над природом,
одонуд је к нама долето.
Сретни пјевче великог народа,
твоје праху земном свеиштеноме
собраће ти витешки подвизи
пред дивнијем ступају олтаром”.*

Говорећи о овој посвети, Алексије Јелачић каже: „Има нешто дирљиво и карактеристично у овој посвети лепих југословенских народних песама највећег југословенског песника успомени највећег руског песника и можда Словенства уопште“. Више још, има у овој посвети великом слободољубивом пјеснику Пушкину вјероватно и извјесне друштвено-политичке позадине. У оно доба када је Његош објавио *Огледало србско* (1845) са овом и оваквом посветом, име великог руског пјесника звучило је у тадашњим условима и приликама у царистичкој Русији смјело и пркосно, скоро револуционарно. Иако је Његошева Црна Гора примала сталну годишњу помоћ из Петрограда, ипак је Његош имао смјелости да на уводном мјесту своје збирке објави овакву посвету Пушкину, чије име на двору цара Николаја и у свим режимским петроградским круговима није било нимало омиљено. Пушкин је био пјесник оне друге, слободарске и демократске Русије, против које се царистички режим свим силама борио. Његош је то морао знати, али је ипак своју збирку посветио Пушкину, и то са оваквом посветом, иако је

могао претпоставити да то неће бити повољно примљено у Петрограду.

Исто као многи његови савременици код Јужних Славена, и прије и после њега, и Његош је дубоко вјеровао у велику историјску мисију Русије, под којом је подразумијевао активну оружану помоћ за ослобођење јужнословенских народа испод турског феудалног јарма. Али, и Његоша је бунило што је Русија стољећима водила многе завојевачке и империјалистичке ратове на западу, на сјеверу и на далеком истоку, умјесто да води ослободилачке ратове на блиском истоку. То своје незадовољство Његош је изразио, између осталог, и у своме познатом спјеву *Шћепан Мали* кроз уста игумана Теодосија, који опомиње да је цар Петар Велики 1711. прво позвао Црногорце у рат против Турака, да су се они једнодушно одазвали, имали успјеха на бојном пољу, али да је цар — након пораза на Пруту — Хитно склопио мир са султаном, а Црногорце препустио на милост и немилост Турцима. Игуман Теодосије говори:

*„Но се, књаже, поклони царици
преданост јој нашу чисту кажи;
не заборав' напоменут истој:
када би се смирила с Турцима
нек нас с браћом Русима удружи,
и помири с клетијем Турцима;
да, ка' пређе, с нама не ураде:
заједно се побисмо с Турцима,
па се Руси без нас умирише,
нас сиротне саме оставише,
разљућеној сили песијанској...“*

За илустрацију Његошевог става према политици Русије у Балканском питању не мање је карактеристично оно мјесто у *Свободијади*, када Његош евоцира болну успомену на наређење руског цара цетињском владици да уступи Црногорско приморје Аустрији:

*„По парижком миру знатну
Александер важном ријечју
баш владици Црногорциму
храброс' њим похваљујућ'
наредио и рекао:
да предају све приморје
Аустријском двору древну,
а да с' они храбри врате
у слободни предел њихов.
То владици и главарима
врло мучно, тешко било,
ал' иначе не имали
што год друго урадити,
већ славенску главу брже
послушали по невољи...“*

Могао би се у Његошевим дјелима наћи још читав низ исто овако карактеристичних мјеста, из којих би се дало осјетити, на један мање или више индиректан начин, да је Његош био дубоко разочаран што се Русија не ангажује за ослобођење Јужних Словена испод турског јарма. Његош је сматрао да је историјска мисија Русије првенствено на блиском истоку и да је не само задатак него и најпреча дужност руске политике да активно помаже ослободилачке покрете подјармљених јужнословенских народа.

II

За правилно разумијевање Његошевог става према Русији од посебног је значаја његов боравак у Бечу 1836. и 1837, и његов покушај да пође у Париз. На основу својих архивских истраживања Јевто Миловић успио је да баца нову свјетлост на политичку позадину овог Његошевог покушаја, који јасно свједочи да он није био неки фанатични русофил старог кова, који је слијепо вјеровало у царистичку, православну Русију — како су му то неосновано приписивали — него да се одушевљавао идејама Велике француске револуције о слободи, једнакости и братству. Баш у то доба објављено је неколико чланака о Црној Гори и Црногорцима у познатом њемачком листу *Allgemeine Augsburger Zeitung*, који су привукли опћу пажњу бечких властодржаца, па и самог државног канцелара Метерниха. У свом писму, датираним у Бечу, 14. II 1837, Метерних пише барону Штирмеру, аустријском амбасадору у Цариграду, између осталог:

„Приликом његова доласка у ову престоницу ја сам Владику примио благонаклоно као једног угледног страног путника, али неколико чланака који су се од тог времена појавили у *Општим аугсбуршким новинама* и у којима је ријеч о њему и о Црногорцима, и то на један врло неприкладан начин, одмах су на њ привукли много јаче моју пажњу. Кад сам потражио изворе одакле су могли да потичу ови чланци, открио сам да су они дошли из Владичине околине. Тада се сматрало да је потребно да се он стави под један много строжији надзор; резултати тога надзирања су нам посвједочили да је он недовољно чврст у својим религиозним и монархичним начелима, тако да би могао постати приступачан завођењима која би могао либерализам употребити да би га се дочепао. Једно путовање у Париз, подузето од једног тако младог и неискусног човјека као што је он, који никако није крио своју наклоност према доминирајућим идејама свога стољећа, изложило би га неминовној опасности да западне у руке револуционарне (...) Владика проповиједа, као што смо већ имали прилике да примијетимо, слободоумне, то јест револуционарне идеје. Онда га ми морамо надзирати нарочито у садање вријеме када анархична странка чини све што може да би изазвала општи преврат...”

Одмах сутрадан, 15. II 1837, канцелар Метерних писао је у истом смислу грофу Лудвигу Викелмону, аустријском амбасадору у Петрограду, с молбом да о садржају овог писма обавијести грофа Карла Неселродеа, руског министра спољних послова. Из овог се писма јасно види да су Метерних и кнез Горчаков, руски амбасадор у Бечу, истовремено заједнички радили да одврате Његоша од његове намјере да пође у Париз. Метерних јавља Викелмону на који су начин успјели да сломе Његошев отпор:

„Кад је кнез Горчаков на њ наваљивао да се врати квћи, он је то одбио и затражио од мене пасош да пође у Париз. Ја сам одбио да му га дам под изговором да ја пасоше не издајем странцима. Тада се он обратио француској амбасади да би од ње добио визу за пасош који му је био издао окружни капетан у Котору да пође у Беч. Ипак ме извјестио кнез Горчаков да је овај успио да га наговори да одустане од свога пута у Париз и да отпутује за Петроград“.

Метерних и Горчаков били су потпуно сагласни у томе да Његоша нипошто не смију пустити у Париз. Он је могао боравити у Бечу, могао је путовати у Петроград, само ни у ком случају у — Париз.

За све вријеме свога боравка у Бечу, Његош је био под строгом присмотром. Пазило се на сваки његов корак, на сваку његову ријеч. Метерних је повјерио тадашњем далматинском гувернеру, генералу Вензелу Ветеру вон Лилиенбергу, који је у то вријеме боравио у Бечу, да организира ухођење Његоша. Лилиенберг је успио да наметне Његошу за сталног пратиоца свог ађутанта, капетана Фридриха Орешковића, југословенског поријекла, који се налазио у аустријској обавјештајној служби. Његош је тада био још сасвим млад човјек од 23 године, без потребног политичког искуства, тако да је повјеровао у Орешковићево пријатељство, водио пред њим политичке разговоре, откривао му неке своје планове, дописивао се с њим и написао му једну пјесму. Наравно, Орешковић је пажљиво пратио и биљежио Његошеве ријечи и о свему одмах подносио писмене извјештаје генералу Лилиенбергу, а овај реферисао самом канцелару Метерниху. У свом извјештају од 9. II 1837, Орешковић износи, између осталог, и карактеристичне појединости о Његошевим припремама да пође у Париз, и то у његовој пратњи. Једном приликом Његош је изјавио Орешковићу „да никако неће посјетити у Паризу грофа Палена“ (грофа Петра Петровића-Палена, тадашњег руског амбасадора у Паризу), јер не жели да се и тамо протумачи његова посјета као да је он под руском заштитом...“ Другом приликом Орешковић је запитао Његоша „да ли су његови пасоши за Париз у реду“ и подсјетио га „да их мора на вријеме набавити, да се можда не би задржавао

пошто је издавање пасоша за иностранство увијек скончано са врло многим незгодама“. Његош му је одговорио: „Не знам какве би могле бити незгоде. Упутићу свој пасош за Париз и тиме ће бити све свршено“. Послије мале паузе запито је Вука Карацића, који је такође био присутан: „Верујете ли да би могло нешто да стане на пут моме путовању?“ Карацић и Орешковић покушавали су да умире Његоша да ће добити пасош, али се он почео љутити:

„На крају су они још у стању да ми ставе препреке на пут! Али с каквим правом? (...) Ја сам слободан човек; ја не припадам ни Русији, ни Аустрији, ни Турској; ја никоме не припадам. Ја сам самосталан слободан човек, и била би највећа злоупотреба силе, ако би хтјели стријечити моје путовање. Ко ми може забранити да ради свога задовољства пропутујем читаву Европу? Ако примијетим и најмање устезање, вратићу се у Црну Гору, писаћу у Париз и затражићу пасоше директно од француске владе, а онда ћу видјети ко ће ме у томе путовању спријечити“.

Међутим, Метерних и Горчаков мислили су другачије. Када је Његош, 10. II 1837, послао по пасош за Париз, у кабинету државног канцелара му је лаконски одговорено: „Мора се најприје разговарати о томе са кнезом Метернихом“. Истога дана Његош је лично отишао у руску амбасаду. Тамо му је отворено речено да „не одобрава његов пут за Париз ни Аустрија, ни Русија...“ Његош је рекао смијешећи се: „По свој прилици се боје да бих могао у Француској да усисам слободоумна начела, да бих могао можда пристати уз неку странку, али то су маштарије, јер ја немам никакве везе с Француском; моји ме интереси не вежу за Француску. Хтио сам само да видим Париз, као што желим да видим и друге градове и земље“. Али, Његош никада није видио Француску. Умјесто у Париз, он је из Беча отпутовао у Петроград, гдје су га чекала нова разочарења.

Десетак година касније, средином јула 1849, када је Матија Бан, повјереник Гарашанинове пропаганде, дошао на Цетиње и донио Његошу новчану помоћ Србије, повела се ријеч и о помоћи Русије. Али, пустимо Матију Бана да нам он сам евоцира овај сусрет и разговор са Његошем:

„Пошто је писма прочитао, узео свитке и однесе их у оближњу собу, па се врати к мени говорећи:

— Еј, мој господине Матија, није ли ово жалосна судбина да јуначка Црна Гора мора живјети од милостиње!

— Господару, одговорим, није то милостиња, него је мален поклон имућнијег брата неимућнијему, који све и када би имао плодних њива, којим је природа Србију обдарила, морао би више пазити на своју одбрану, него на њино обдјеловање.

— Па, то тако и бива, преузе он, свуд око границе Црногорац иде на рад оружан као за рат. Иначе српски новац најдражи ми је, чини ми се као да га десна рука премеће у лијеву. Србија га даје од срца, за њ ништа не тражи до братску љубав, а што је најглавније никад нас не понижава...

— А зар Вам је руска помоћ тешка?

— Русију волим, али не волим да ми се сваком приликом даје осјетити цијена те помоћи. Ја, господар слободне Црне Горе, прави сам роб петроградских ћуди. То ми је већ дојадило, па хоћу да тај јарам збацим”.

Када се овако искрено исповиједао Матији Бану, Његош се можда случајно сјетио свога ранијег покушаја да види Париз. Можда му је пред очима лебдјела слика хабзбуршког Беча из 1837, када су га Метерних и Горчаков убјеђивали и сломили да не путује у Париз, који је толико желио да види. Али, прилике су биле јаче од његове воље и да се еманципује од утјецаја Петрограда.

III

Не може се категорички тврдити, али постоје извјесне значајне индиције, тако да се може са више или мање вјероватноће претпоставити да је Његош можда био обавијештен да се на западу, нарочито у Француској и Италији, кују планови против његове домовине, његовог народа и њега лично. Иако Црна Гора у то вријеме још није имала конзуле у великим европским пријестолницама, исто као ни остале полувазалне државице на Балкану, ипак је Његош могао бити информиран о томе шта се дешава у великим европским метрополама, нарочито преко Јеремија Гагића, руског конзула у Дубровнику. Србин поријеклом, искрено наклоњен Његошу и Црногорцима, Гагић је одржавао везу између Цетиња и Петрограда, и захваљујући у првом реду његовом залагању, руска влада је повећала новчану помоћ Црној Гори. Изгледа да се о томе нешто дочуло и у Француској и у Италији, тако да се о Његошу почело говорити и писати као о „руском агенту“, а о Црној Гори као „предстражи Русије на Балкану“.

Након угушења револуције у Пољској 1830—1831, знатно се повећао број пољских политичких емиграната у западно-европским земљама, нарочито у Француској и Италији. Париз је постао главно средиште пољске емиграције, која је одавде предузимала и организовала разне политичке и дипломатске акције против царистичке Русије као главног противника ослобођења и уједињења Пољске. Најистакнутији представници ове пољске емиграције у Паризу били су велики пјесник Адам Мицкјевич и кнез Адам Чарторијски. Као истакнут књижевник и добар зналац славенских литература, Мицкјевич је изабран за хонорарног професора историје славенске књижевности на Француском колеџу у Паризу. У своме 18-том предавању, које је одржао 2. III 1841, Мицкјевич је бацио један летимичан поглед на Црну Гору, говорио о народним пјесмама о Црнојевићима, и осврнуо

се и на Његоша као владоаца, али о њему као пјеснику и ствараоцу уопће не говори. Мицкјевич се изражава врло позитивно о владици Петру I, али врло неповољно о његовом наследнику:

„Његов наследник, предузимљив и вјешт човјек, не ужива код својих такав углед. На позив руског цара путовао је у Петроград и пошто је од овога добио годишњу помоћ, покушао је по повратку, расипљући новац, да заведе полицију, судове и сенат. Али све те реформе досад нису примљене, и можемо се надати да оне ништа неће учинити”.

Поставља се питање: на основу чијих је информација Мицкјевич дао овакав неповољан суд о Његошу као владоцу? Према истраживањима Ђорђа Живановића, информатор му је, по свој прилици, био црногорски авантурист Никола Радоњић-Васојевић, који се у Француској издавао за потомка неке старе владалачке куће црногорске” и покушавао „да истакне своје право на црногорски престо” Овај самозванац, према подацима пољског историчара Равита Гавронског, приказивао се у Паризу, као фарнкофил, успио је да ступи у контакт с француским војним властима и да добије службу као испитивач и повјерилац руских војних и стратегијских карата у француском генералштабу. Осим тога, Васојевић је ступио у везу и са политичким шефом пољске емиграције кнезом Адамом Чарторијским, који је озбиљно повјеровоа у змишљотине овога пуστοлова и пружио му сву своју подршку.

Према истраживањима Петра И. Поповића, Васојевић је у мају 1840, написао један мемоар француској влади, у коме је истицао високе ратничке врлине и политичку зрелост црногорског народа ако би се ујединио под једним црногорским кнезом који не би стајао „под штетним руским утјецајем” као Његош, који је „плаћеник Русије”, тобоже „без икакве власти и угледа у земљи”, док је једини прави црногорски кнез он главом — Никола Васојевић!

Овај мемоар, са малим измјенама, штампан је у часопису *Bulletin de la Société de Géographie* 1. III 1841. Један од Његошевих биографа, Љубомир Дурковић, изнио је појединости о уговору између кнеза Чарторијског и „кнеза” Васојевића. По томе уговору, била је унапријед утврђена и новчана помоћ, и количина оружја и муниције, и број пољских официра који би дошли као војни инструктори да реформирају и модернизирају црногорску војску; наравно, било је предвиђено и унијаћење Црногораца — последице пољских официра дошли би у Црну Гору и католички мисионари, да преведу народ у унију с Римом! А када буде дошло до рата за ослобођење и уједињење Пољске, „кнез” Васојевић пружи ће и војничку, новчану и дипломатску помоћ кнезу Чарторијском. Међутим, од свега тога није било ништа. Истина, „кнез” Васојевић успио је да извуче од Чарторијског знатну суму новаца и посебан француски брод с ору-

жаном пратњом за Црну Гору, да би збацио Његоша и преузео власт. Али, уз пут он је изненада напустио експедицију и нестао негдје у Италији. Најзад се ипак појавио у Црној Гори, али су Црногорци одмах осјетили његове намјере и убили га баш у моменту кад је покушао да побјегне у Србију, 1844.

Док је Хенрик Баровски, пољски историчар и преводилац *Горског Вијенца*, само претпостављао да су се Васојевић и Мицкјевич „могли познавати” — дотле је Ђорђе Живановић, у својим истраживањима, отишао крупан корак даље и дошао до ових значајних закључака:

„Тако је дошло и до тога да Мицкјевич и о Његошу добије обавештења од Васојевића. Мицкјевичу не треба то замерити јер је он свакако морао више веровати једноме рођеноме Црногорцу, и то чак „кнезу”, него неком непознатом писцу, јер се Вук на својој књизи о Црној Гори (*Montenegro und die Montenegriner*) није био потписао, те је Мицкјевич веровао да је њу написао неки Немац. А и иначе Мицкјевич није имао разлога да се изражава добро о једном русофилу, какав је био Његош. Тако се захваљујући Николи Васојевићу, преварио Мицкјевич, као што се преварио и Чарторијски. Да је Мицкјевич, говорећи о Његошу, био под Васојевићевим утјецајем, није само празна претпоставка: неколике главне мисли из Васојевићева мемоара налазе се у Мицкјевича. Мицкјевич вели (...) да Црна Гора никад није изгубила самосталност. То исто каже и Васојевић. Васојевић кратко каже да је владика без икаквог ауторитета (...) Мицкјевич то исто каже за владика (...). Блискост Мицкјевича и Васојевића видеће се најбоље по ставу који обојица заузимају према Русији (...). Ако овоме додамо ону већ наведену реченицу, у којој се не у лепом тону каже за Његоша да је ишао у Петроград, да добије од Русије новац и да га расипље, то су онда све мисли које се потпуно слажу с наведеним мислима из мемоара Николе Васојевића. Многе од ових тврдњи могао је Мицкјевич наћи и у Вука, али док су оне код овога похвале, Мицкјевич их је својим тоном и начином излагања претворио у пребацивања, да не кажемо грдње. Тако је Мицкјевич, свакако несвесно, постао оруђе у рукама Николе Васојевића, па је радио за горега а против бољег”.

Према истраживањима Душана Вуксана, Његош није нимало цијенио Васојевића, сматрао га је авантуристом и у једном писму назвао га „сумасшедшом” — „скитнициом”. У почетку, и сам Његош је имао извјесних илузија о Васојевићу, исто као и други његови савременици, али га је доцније прозreo и говорио о њему са крајњим презиром.

У својој књизи о Његошу, написаној и објављеној на пољском језику, Љубомир Дурковић истиче да је Адам Чарторијски, у своје меморандуму о Србији (*Conseils sur la conduite à suivre par la Serbie*), написаном 1843, спомињао Црну Гору, Црногорце и самог Његоша, али без довољно познавања њезине историје и њезиних савремених националноослободилачких стремљења. У својој расправи *Међународни положај Црне Горе у вријеме Петра II*, Хенрик Батовски је тачно запазио да Чарторијски „није имао јасне представе о географском положају ове земље и приликама у њој”. Батовски истиче да је Чарторијски „имао неких

информација од Николе Васојевића, који је у дотично вријеме боравио у Паризу. . .” Упућиван у Историју Црне Горе од таквог лошег информатора као што је био Васојевић, Чарторијски је чак ишао тако далеко да је Црну Гору досљедно називао турским именом — „Карадаг”! Батовски је констатовао: „Прије свега видимо да Чарторијски није знао да је Карадаг баш Црна Гора, те је зато поменуо осим наведених племена још засебно и Црногорце. Али, пошто је послје казао да би Србија имала радити на присаједињењу такође Црногораца, чак и у споразуму са Турском, ово је доказ да није доста добро познавао стварни положај Црне Горе као државе”. Док се Његош залагао за уједињење Јужних Словена уз помоћ Русије — дотле је Чарторијски препоручивао Србији „да ради на присаједињењу оних племена чак уз помоћ Турске!”

IV

Још један крупан корак даље од пјесника Мицкјевича и кнеза Чарторијског у негирању Његоша као владоца учинио је Никола Томазо. Овај учени Далматинац, Шибенчанин, славенског поријекла, који је већ у младости напустио своју домовину и отишао у Италију, гдје се поталијанчио, писао је у неколико махова о Црној Гори и Његошу као владоцу, али још неповољније од Мицкјевича и Чарторијског, са још оштријим изразима и са још мање разумијевања тешког геополитичког положаја Црне Горе уопће, а Његоша као владара напосе. Томазо је био обавијештен да Црна Цора прима помоћ од Русије, да је Његош завладичен у Петрограду и да је побиједио и протјерао посљедњег „губернадура” Радоњића, чији су преци некада били главни ослонци млетачког утјецаја у Црној Гори, а то су били сасвим довољни разлози да у неколико махова нападне Његоша без икаквих обзира, грубо и неукусно, вулгарно и памфлетски. У своме IV писму *О славенским народима Ai popoli slavi*), написаном 1840, Томазо се прво обраћа руском цару Николи I овим оштрим ријечима:

„Што смо ти скривили, срамото славенског имена, барбарине Николе, да ти хоћеш раширити сјену твоје жалосне тираније све до наших клсура, изложених слободном сунцу? Зашто на сироту Црну Гору шаљеш једног од твојих златних сателита, потплаћеног крвника, са достојанством првосвјештеника, којег си ти дао рукоположити, а који се игра својим народом и мијења његове старе слобштине, као лажан трговац, с мало новаца и са ништавним свечаностима? Шта је он користио величини твоје империје када је лагао ове несретнике, мијењајући њихово старинско устројство?”

Томазо се, затим, обраћа директно Његошу с тешким оптужбама и ружним сумњицењима, које у себи не садрже ни зрнце истине:

„А ти, управљачу безбожне трговине, који од њега примаш милостињу да поткупиш 40 чувара који те окружују, као да си већ признао извршено злодјело, и као да те твоју савјест и јавна наклоност не вријебају; ти који ниси ни свјештеник, ни ратник, ни кнез, који у нескладном грађанском одијелу и с лицем гадно окрутним, и с очима намигуше а не орловским, одајеш дрскост служитеља и окрутност тиранина; ти у срамној и жалосној биједи својих вребаш као за напад кнежеву поворку, а точиш француско вино у здравље оних који ни хљеба немају, и пјеваш, владико, једној плесачици из позоришта у Трсту оним гласом, којим се не пјева ни Богородици (...) Твоји поданици краду да би живјели, а ти играш на билијару; твоји поданици живе у брлогу као нечисте животиње, а ти читаш француске романе; твоја браћа једва да имају какву прњу да покрију голоотињу својих жена, младих по годинама, али остарјелих по патњи, а ти пијанчиш владико — блуднице, у љубави без осјећања, силазиш усред Котора, да дајеш представе, и да од овог града правиш постељу својих бестидности, од овог града, за којим чезнеш као за пријестолницом свог будућег краљевства”.

У овом тексту истина је само то да је Његош, у својој пјесми *Три дана у Триесту*, посветио неколико стихова једној умјетници, Флори Фабри-Бретин, али у тим стиховима, као што је познато, нема ничега саблажњивог. Сва остала Томазеова тврђења лишена су сваке реалне основе. Тако, на примјер, сва она ружна сумњичења о тобожњем Његошевом лијанчењу и блудничењу обичне су измишљотине. Један од одличних познавалаца Његошева живота, Јевто Миловић, који је преко 30 година у нашим и страним историјским архивама проучавао грађу о Његошу, није наишао ни на једну индицију, на основу које би се дало претпоставити да би могло бити само једне трунке у овим сумњичењима. Да су ове оптужбе реалне, више је него извјесно да би Његошеви противници још за живота не само говорили него и јавно писали о томе, да би компромитовали његов углед у свијету. У првом реду би то учинила турска штампа, којој је Његош био трн у оку за све вријеме његове владавине, а такођер и западно-европска туркофилска штампа, која је плански и систематски нападала Црну Гору уопће, а Његоша напосе.

Али, да се вратимо Томазеу и његовом писму о Црној Гори и њезином односу према Русији у Његошево доба. На крају свога писма Томазео се обраћа Црногорцима овим ријечима:

„Сјена руског господара нека вам не намеће охолост, него страх; она не зна надахнути толике милионе, који су јој потчињени, ни љубављу, ни стрешњом, него мржњом и презирањем. Он вам је узео благо драгоценије од његовог пространог царства — слободу; својим је златом обешчastiо ваша брда; вашег је Владику учинио дивљијим од тамничара, таквим да више није достојан ни да вам служи за поругу. Не вјерујте никад, ни ви Црногорци, ни сва остала славенска браћа, да се Русија бори за вас! Она не мисли на вас, него само на себе; и кад вас раздражи, у сред опасности она ће вас дивљачки напустити, као што је прошлога вијека напустила биједну Грчку, а овога јадну Србију; она је пробудила њихову наду, да би је изневјерила; више него окрутни Тур-

чин, она је држала у руци конопац који их је резао, да га што јаче притегне (...) Ал, ви, несретници, не слушате мој савјет, него из уста свог издајника очекујете ријеч живота. О, Господе, смилуј се свом народу, смилуј се већма преваренима, него побједенима!"

Поставља се питање, на основу чега је све ово речено? Ко је био тај Томазеов информатор, који га је овако погрешно обавијестио о Црној Гори и њезином владаоцу? Ко је тај, који му је сугерирао толике неистине о Његошу и распирио такву фанатичну мржњу према њему? Не постоје писмени докази, али многе индиције говоре у прилог претпоставки да је Томазеов информатор био исти онај, који је обавјештавао о Његошу и Црној Гори готово у исто вријеме пјесника Мицкијевича и кнеза Чарторијског. Исти тон, иста мржња према Русији и исто неразумијевање ондашње изразито тешке друштвено-политичке стварности Црне Горе и одговорног положаја Његошевог, само што је Томазео још оштрији у рјечнику и стилу. По свему судећи, тај је информатор био „кнез Никола Радоњић-Васојевић, који је био у служби час Енглеске, час Француске, час Пољске емиграције, па чак и Турске, сматрао се за претендента на црногорски пријесто и намјеравао да збаци Његоша, па да сам за влада Црном Гором. По свој прилици, овај црногорски авантюрист био је информатор не само Мицкјевича и Чарторијског, него и Томазеа, не бирајући средства у својој патолошкој мржњи против Његоша и болесној амбицији да се пошто-пото наметне за владоаца Црне Горе.

V

У нашој и страниј историографији у више махова је указивано на Његошево писмо од 2. VI 1849, генералу А. Ф. Орлову, у којем је понудио 4000—5000 Црногораца који би се прикључили руској царској војсци, одређеној да угуши мађарску револуцију. То је писмо наведено као документ да је Његош био „експонент царистичке Русије на Балкану. Међутим, проблем је много сложенији него што изгледа на први поглед. Један од најбољих Његошевих биографа, Видо Латковић, с разлогом је истакао:

„Не само према Русији, што је сасвим природно и оправдано, него и према руским владајућим круговима Његош се осјећао дужним и захвалним, ако не као личност, као Његош, а оно као владика црногорски свакако (...) Тако, на примјер, његова понуда команданту руских трупа у Угарској једног одељења Црногораца може се тумачити једино као жеља да се и на тај начин прикаже приврженост Црногораца Русији и изрази захвалност за заштиту коју је Русија указала Црној Гори”.

Иако му је туторство Петрограда падало тешко, понекад чак и једва подношљиво, Његош је заштиту и помоћ Русије сматрао само као нужно зло, без којег Црна Гора не може. У очајним економским приликама, са честим неродним годинама, Црној Гори је материјална помоћ Русије била неопходно потребна. Његош је то најбоље осјећао, и зато је често морао да варира и тактизира, али да ипак не чини недозвољене компромисе са својом савјешћу, нити да погази своје увјерење. Историјска је чињеница да се ни у руским царским трупама код Виллагоша, ни у аустријским пуковнијама, под командом бана Јелачића, није борио ни један једини црногорски добровољац. Али је исто тако историјска чињеница да су се у Грбљској буни, у Боки Которској, крајем септембра 1848, у буни која је имала изразито антиаустријски карактер, борили не само Грбљани, Кавчани и Кртољани, него и неколико стотина Црногораца, према архивским истраживањима Славка Мијушковића. Овакво бројно учешће Црногораца у овој буни не даје се ни замислити без мига са Цетиња, иако је Његош формално давао лојалне изјаве пограничним аустријским властима.

У својој расправи *Међународни положај Црне Горе у вријеме Петра II* (1963) Хенрик Батовски додирнуо је, на крају својих излагања, односе између Црне Горе и обновљене Млетачке републике Манина и Томазеа, и признао да је до сукоба дошло „због млетачких апетита на Боку Которску”. Батовски је покушавао да прикаже ствар овако:

„Петар I је оне захтјеве наравно енергички одбио, заузимајући уопће према италијанском покрету и сувише критички став и штавише истовремено пријатељски према Аустрији. Италијански апетити на Далмацију и Боку били су наравно неоправдани, али иначе је Петар II дрљао схватио значај револуције 1848. С друге стране треба казати, да је баш приликом догађаја 1848. и 1849. Црна Гора иступала врло одређено као самосталан политички чинилац у међународним односима, те је само штета да је то било с оне стране барикаде, не за револуцију, већ против ње. Тако је Његош нудио црногорску помоћ Јелачићу, па онда Русима, против Мађара (...) Ми бисмо наравно више вољели, да се Црна Гора Петра II била нашла у логору револуције, да би такође у опћем европском смислу била фактор слободе, као што ју је видио Мицкјевич”.

Овако једнострано постављајући проблем, уважени пољски историчар изгубио је из вида три ствари. Прво, да је Његош био на читавом Славенском Југу први, који је својом проницљивом политичком интуицијом осјетио да се иза националноослободилачког покрета Манинове и Томазеове Млетачке републике већ назирала талијанска иредента, да су се млетачки бродови 1848. појављивали пред самом Боком и да су једине присташе млетачког покрета против Аустрије у далматинским градовима били — талијанаша! Друго, да је Његош, стојећи на широким јужнославенским позицијама, пружио пуну подршку Бокељима

и Дубровчанима у борби за сједињење Далмације са Хрватском, сматрајући то само као прву етапу у процесу уједињавања Јужних Славена у једну заједничку државу, која неће бити ни руска губернија, ни аустријска провинција. Треће, да се данас на улогу Јужних Славена 1848—49. гледа сасвим другим очима и из других аспеката него што је то чињено раније, када су извјесни мађарски историчари на основу свега два чланка Маркса и Енгелса (*Мађарска револуција, Демократски панславизам*), објављена у *Новим Рајнским новинама* 1848, покушавали да произвољним уопћавањима докажу да су оснивачи научног социјализма били стопроцентно за Мађаре, с једне стране, и стопроцентно против Јужних Славена, с друге стране. У својој студији *О револуционарности и контрареволуционарности националних покрета у Подунављу 1848—1849*, историчар Васа Богданов, на основу дугогодишњих истраживања и испитивања изворне грађе о овој сложеној проблематици у нашим и страним архивама, дошао је до ових значајних закључака:

„Оснивачи марксизма су о овом проблему писали у два маха, под сасвим различитим увјетима и на два различита а управо супротна начина. Први пут у јеку борбе, за трајања револуције, они су у *Новим Рајнским новинама* писали пропагандистичке чланке, држећи безувјетно страну Мађарима, јер су ови били у рату са Аустријом, и осуђујући безобзирно оне покрете славенских народа, који су се нашли у рату против Мађарске. Ти чланци, по казивању самога Маркса и Енгелса, нису значили, па нису ни могли значити објективну историјско-материјалистичку оцјену споменутих покрета. Прво стога, што тада (у току саме револуције) нису постојали увјети ни могућности за писање такве оцјене (документи, писана изворна грађа о догађајима, који су још у току, нису ни објављени, ни на други начин приступачни) — а друго зато, јер тада уопће није било вријеме писању историјских научних расправа, будући да је сва активност истинских револуционара била апсорбирана њиховим учешћем у свакидашњој практичној политичкој борби.

Поново су Маркс и Енгелс писали о четрдесетосмашким покретима после свршене револуције, у раздобљу од 1850—1860, под сасвим другачијим увјетима, и на потпуно други начин. Сад су већ били приступачни бројни документи и свједочанства, на основу којих се је могло приступити свестраном научном истраживању историје појединих покрета, с једне стране, а с друге сад већ није постојала потреба писања пропагандистичких чланака, него се је, по ријечима самога Енгелса, могло пријећи на оцртавање факата „с непристрасношћу историчара“. У ствари, за Маркса и Енгелса се тек сад, након револуције, пружила могућност, да на испитивање мађарског покрета примјене свој метод проучавања и да свој суд о историјском карактеру овога покрета донесу на основи истраживања економско-друштвеног стања Мађарске и класне увјетованости оне политике, коју води племићко водство мађарског покрета и према Аустрији и према немађарским народима, и према буржоаско-демократској револуцији уопће”.

Мађарски историчари намјерно су прелазили преко Марксовог значајног и карактеристичног дјела *Heinrich Vogt* (Лондон, 1860), преко Маркс-Енгелсове *Револуције и контрареволуције у*

Њемачкој (New York, 1861), и преко читаве њихове преписке, у којој има драгоцених података за боље познавање и дубље разумијевање њихове оцјене мађарске револуције. По Богданову: „Суд, што су га у тим својим дјелима дали о карактеру, о идеологији, о политици, о демократичности, о напредности Кошута и осталих главних вођа мађарског покрета (...) управо је поразан за водство мађарског покрета и потпуно је супротан Маркс-Енгелсовом писању у *Новим Рајнским новинама* о том истом водству и о том истом покрету”. Ове протурјечности могу да изненаде само на први поглед и при површном проматрању постављене проблематике. Али, ако се ствари правилно поставе и дубље проматрају, оне се даду тачно објаснити и разумјети. По Богданову, Маркс и Енгелс били су „у праву и када су за трајања револуције писали промађарско пропагандистичке чланке против Аустрије, помажући Мађаре у рату против ње — а били су исто тако потпуно у праву и онда када су након револуције оштро осудили недемократску реакционарну улогу племићког водства мађарског покрета, дајући научну, непристрану оцјену карактера мађарске револуције. Они су на тај начин удовољили и својој дужности револуционара и својој учењачкој савјести. Али нису били у праву они, који су деценијама послје Маркса и Енгелса фалсифицирали њихово истинско, цјеловито становиште у овом питању, истичући искључиво њихов према Славенима само негативан, а према Мађарима једино позитиван став из *Нових Рајнских новина* — а прикривајући онај негативан суд о вођама мађарског покрета, који је суд био стваран и формулиран у деценију послје револуције као дефинитивно мишљење Маркса и Енгелса о овом проблему”.

Код таквог стања ствари, ни у ком случају се не може и не смије рећи да је Његош „доста рђаво схватио значај европске револуције” и да је Његошева Црна Гора била с оне стране барикаде, не за револуцију, већ против ње”. Као што се не може и не смије тврдити да су Јужни Славени 1848—49, били „предстраже царистичке Русије и Хабзбуршке монархије на Балкану”, исто тако се не може прихватити мишљење да Црна Гора у тим судбоносним збивањима није била фактор слободе на Славенском Југу. Иако је писао апотеозе руским царевима и великодостојницима, иако је нудио црногорске добровољце генералу Орлову и бану Јелачићу, и поред свега тога Његош није био „поклоник царистичке Русије”.

Као што је Ђура Јакшић, у своје вријеме, видио и разликовао двије Србије, Србију династије Обреновића и Србију Светозара Марковића, исто тако је и Његош сагледао и диференцирао двије Русије, Русију апсолутистичку и империјалистичку, на једној страни, и Русију народну, демократску и слободарску, на другој страни. У великом трагичном Пушкину ви-

дио је наш Његош оличење оне друге Русије. Један одличан тумач Његошеве слободарске мисли, Видо Латковић, тачно је уочио:

„У тој светлости треба посматрати чињеницу да је Његош уместо руском престолонаследнику — као што је био случај са *Свободијадом* — *Огледало србско* посветио сени Александра Пушкина, који је пао као жртва придворних кругова (...) Његош слави Пушкина као народног песника ...) Витешка смрт Пушкинова, који је погинуо бранећи своју част од деце, подлошћу прослављених отаца, била је за напредне Русе а и за Његоша, симбол борбе противу зла”

У својој пјесничкој визији Пушкинове далеке сабраће на Славенском Југу, који ступају „пред дивни олтар” његовог „земног праха“, пред његов прерани гроб, наш велики Његош је, без сумње, мислио на ону другу Русију, на велики руски народ, на руску земљу, на Русију будућности.